

AUŠRA MALKEVIČIŪTĖ

Panevėžio kolegija

FENOMENOLOGINĖ NIKOLAJAUS BERDIAJEVO VERTYBIŲ SAMPRATA

Phenomenological Conception of Values
by Nikolai Berdyaev

SUMMARY

The article discusses Nikolai Berdyaev's conception of values: the origin, hierarchic order, cognitional situation, and possibility of realization on a cultural plane. The philosopher dwells on the above issues by considering the topics of personal self-development, as well as the cultural development of the nation and of mankind. Berdyaev presents freedom and love as qualities of human spiritual nature. All human beings face the ontological task to recognize these qualities inside themselves and then to build their individual being on that foundation. Historically determined values as well as their interplay are formed and set by the human being himself (historical mankind). The society's orientation towards natural spiritual values determines good national cultural development as well as purposeful historical process. Berdyaev employs the *sobornost* principle to deal with a society's or a person's inner axiological confusion.

SANTRAUKA

Straipsnyje analizuojama Nikolajaus Berdijaevio vertybių samprata: kilmė, hierarchinė tvarka, pažinimo būdai ir realizavimo kultūrinėje plotmėje sąlygos. Tai filosofas svarsto, samprotaudamas apie asmenybės savikūrą, tautos ir žmonijos kultūrinį vystymąsi. Laisvę ir meilę mąstytojas teigia kaip dvasinės žmogaus prigimties ypatybes. Jas savyje atpažinti ir jų pagrindu formuoti individualią būtį – kiekvieno asmens ontologinis uždavinys. Istorškai sąlygotų vertybių, jų tarpusavio ryšio kūrėju tampa pats žmogus (istorinė žmonija). Sklandų tautos kultūrinį vystymąsi, tikslingą istorinį vyksmą lemia visuomenės orientacija į prigimtines dvasines vertybes. Vidinį asmens, visuomenės aksiologinį pasimetimą Berdijaevas sprendžia remdamasis *sobornost* principu.

RAKTAŽODŽIAI: laisvė, meilė, kūrybiškumas, *sobornost*, vertybės, eschatologinis tikslas, tauta, Dievas.

KEY WORDS: freedom, love, creativity, *sobornost*, values, eschatological purpose, nation, God.

IVADAS

Nikolajaus Berdiajevo kūryba orientuota į žmogaus būties problematiką. Čia dominuoja dvi temos – asmenybės savi-kūros ir Vakarų kultūros istorinės raidos. Minėtomis temomis filosofo keliami klausimai, jų sprendimas aktualūs ir šių dienų žmogui. Įvairialypė dabarties Vakarų kultūra kiekvienam asmeniui formuoja uždavinį: suvokti ir apibrėžti savąjį tapatumą, kultūrinį identitetą, kad jis galėtų visavertiškai dalyvauti šalies, kurioje buvoja, kultūriniam ir socialiniam gyvenime. Kuo nacionaliniu požiūriu margsnė šalies kultūra, tuo sudėtingesnį uždavinį jam tenka spręsti. Vertybės leidžia asmeniui modeliuoti pasaulio vaizdinį ir šiuo pagrindu formuoti gyvenimo tikslus. Egzistuojančių konkrečioje kultūrinėje terpėje vertybių (at)pažinimas, prioriteto tarp jų nustatymas ir tampa esminiu minėto asmenybės uždavinio sprendimo etapu.

Nors aksiologine tematika Berdiajevas neparasė nė vieno veikalo, tačiau įvairiais

rakursais analizuodamas žmogaus laisvę, jis apmąstė ir vertybinį šio reiškinių aspektą. „Nikolajų Berdiajevą galima lyginti su muzikantu, – pastebi Eugenijus Porretas, – kuris kiekvieną kartą užgroja tą pačią melodiją, siekdamas ją praturtinti įvairiomis variacijomis.“¹ Berdiajevo aksiologinių pažiūrų analizė sudaro galimybę pristatyti dar menkai nagrinėtą mąstytojo kūrybos aspektą. Filosofo samprotavimų savitumas, požiūrio į problemą gilumas išryškėja lyginant jo vertybių kilmės, jų struktūros, vertybių pažinimo ir realizavimo sąlygų aiškinimą su analogiškais Maxo Schelerio, Nikolajaus Hartmanno idėjomis. Taip atsiskleidžia įvardytiems filosofams bendra, fenomenologinė žiūros į nagrinėjamą reiškinių pozicija. Fenomenologinis aiškinimas būdingas ir kitiems (pvz., gnoseologiniams, etiniams) Berdiajevo samprotavimams. Istoriskai šis rusų mąstytojas vertintinas kaip vienas ryškiausių XX a. pirmosios pusės minėtos krypties atstovų.

INDIVIDUALUS VERTYBIŲ ATVĖRIMO ASPEKTAS

Berdiajevo kūryboje egzistencinis žmogaus būties matmuo tampa filosofinės pasaulėžiūros šerdimi. Tai sąlygoja dinamiška mąstytojo būties samprata ir metafizinė žiūros į istorinį vyksmą pozicija. Pasak filosofo, „Dievas sukūrė asmenybę, ne pasaulio tvarką.“² Asmenybės pagrindas yra „dvasia, [kuri reiškiasi kaip] laisvė, kūrybinis pakilimas, individualumas, meilė.“³ Žmogaus būties esmę ir sudaro laisvės proveržis, kūrybinis tapsmas. Dvasinė prigimtis

istoriniam asmeniui diktuoja egzistencinį uždavinį: atverti savyje kūrybinį pradą ir, juo remiantis, formuoti individualią būtį. Čia Berdiajevas regi žmogaus gyvenimo tikslą ir prasmę.

Kūrybiškas žmogaus buvimo pasaulyje būdas yra ne tik prasmingas, bet ir sudėtingas, sukeliantis tam tikrą sumaištį. Asmens savikūros poreikį mąstytojas kildina ne iš istorinės (realios), o iš metafizinės (idealios) jo prigimties. Pirmapradė žmogaus būtis yra neapibrėžta,

chaotiška. „Mūsų pirminė patirtis išlaiko atvaizdą Kūrėjo, sukūrusio laisvą pasaulį, kuriame kūrybiškai turi harmonizuotis chaosas ir formuotis kosmosas.“⁴ Teosofinę problemą Berdiajevas sprendžia rinkdamasis vidurio kelią. Mąstytojas nemano, kad pasaulis sukurtas vienu mostu ir paliktas saviškai. Jis taip pat nepritaria pažiūrai, kad Dievas dalyvauja kiekviename naujo kūrimo akte. Rusų filosofo pateiktas Dievo ir kūrinių (žmogaus) santykis vaizdžiai gali būti palygintas su išmintingo tėvo ir sūnaus santykiu. Dievas sukūrė žmogų panašų į save: jam suteikė neribotas kūrybines galias, laisvę. Dievas stebi žmogų ir laukia, kada šis išmoks naudotis dieviškomis galiomis ir jas visaverčiai realizuos. Taigi kiekvieno asmens egzistencinis uždavinys yra nulemtas metafizinio žmogaus uždavinio: „tapti bendrakūrėju su Dievu“⁵. Vidinį rūpestį žmogui kelia tai, kad jis turi savarankiškai suformuoti vertybinius kūrybiškos veiklos orientyrus ir, jais vadovaudamasis, kurti istorinę bei kosminę būtį.

Pirmapradis žmogaus būties (metafizinės, egzistencinės) chaotiškumas mąstytojo dažniau traktuojamas pozityviai nei negatyviai. Chaosas byloja, kad išankstinė tvarka neegzistuoja, tad žmogus turi ją susikurti. Pirmapradės būties neapibrėžtumas reiškia ir jos pilnatvę, absoliučią galimybę žmoguje atsiskleisti dieviškai laisvei. Berdiajevas neatmeta, kad laisvė yra *noumenas*, nesuvokiamas diskursyviu mąstymo būdu. Tačiau filosofas neapsistoja ties Immanuelio Kanto nubrėžta pasaulio pažinimo riba – laisvės pulsavimą žmogus junta intuityviai. Šitai patiriama per kūrybinius egzisten-

cinus išgyvenimus. Juose laisvė apčiuopiama kaip iracionali spontaniška jėga, gyvybinė energija, o suvokiama kaip asmens dvasinės egzistencijos ir kūrybos šaltinis. Kitaip nei Friedrichas Nietzsche, Berdiajevas teigia tik pozityvų kūrybinį laisvės reiškimosi būdą. Destruktyvus iracionalios jėgos proveržis neliudija prigimtinės žmogaus laisvės, tai ženklas, kad asmuo priklausomas nuo aistrų, instinktų ar žalingų įpročių.

Metafiziniam žmogui laisvė yra būties pagrindas ir raiškos visatoje būdas, o istorinio žmogaus sąmonėje ji apčiuopiama kaip simbolinis vaizdinys, inspiruojantis savitą asmens veiklos pobūdį bei nurodantis istorinės būties formavimo kryptį. Tad laisvė pastarajam tampa aukščiausia dvasine vertybe, siektinu tikslu. Analožiškai dvasinių vertybių kilmę aiškina Hartmannas. „Tai, kad sąžinė kaip ir vertybinis jausmas išsivysto palyginti vėlai, neprieštaruoja nei tam, kad vertybės egzistuoja pačios savaime, nei tam, kad jos suvokiamos aprioriškai. Matematiniai santykiai negali būti pažinti be mokymosi, [...] ir vis dėlto jie egzistuoja patys savaime.“⁶ Scheleris taip pat teigia ontologinę vertybių prigimtį. „Mylėtini dalykai (Liebenswürdigkeiten) dieviškos visuotinės meilės požiūriu gali būti tik šios meilės akto padariniai ir kūriniai: žmogaus meilė jų nepadarė ir nesukūrė. Ji tik pripažino jų kaip objektų reikalavimą ir pakluso savaime egzistuojančių (bet savaime egzistuojančių žmogui) mylėtinių dalykų rangų gradavimui, orientuotam į specifinę žmogaus esmę.“⁷

Minėti vokiečių mąstytojai pateikia ir apibūdina ontologinę hierarchinę vertybių rūšių tvarką: nuo aukščiausių dvasi-

nių iki žemiausios jų pakopos – juslinių, malonumo arba smagumo, vertybių. Berdiajevas neigia objektyvią vertybių tvarką. Vertybes klasifikuoja, jų sąryšio sistemą formuoja istorinis subjektas, asmenybė. Šiuo požiūriu aspektu rusų filosofas tartum priartėja prie šiandien Vakarų kultūroje dominuojančios liberalios vertybių sampratos, esą kiekvieno asmens suformuotas vertybių modelis turi teisę būti gerbtinas, pripažintas. Berdiajevas rašydamas, kad vertybių modelį kuria žmogus, turi galvoje ne tiek konkretų asmenį, kiek tautą, istorinę žmoniją. Vertybių gradacija įgauna ontologinį statusą, nes ją formuoja žmonija nuo istorinės būties atsiradimo iki jos pabaigos. Tokiu būdu ji dalyvauja metafizinio uždavinio realizavime: pirmapradžiam būties chaosui suteikia aksiologinę formą – formuoja kosmosą (vidinę tvarką). Taigi Berdiajevo požiūris į vertybių tvarkos subjektyvumą yra idealistinis, sąlygotas krikščioniškos pasaulėžiūros. Šioje teigiamas metafizinės būties primatas istorinės atžvilgiu, tad dieviškų ir istoriškai sąlygotų vertybių hierarchinis ryšys mąstytojui yra natūralus, prigimtinis. Vadinasi, Berdiajevo ir šiuolaikinėje Vakarų kultūroje dominuojanti vertybių tvarkos subjektyvumo samprata iš esmės skiriasi. Pastarojoje vertybių modelį kuriantis subjektas yra ne *noumenas* (tauta, žmonija), o fenomenas – konkreti socialinė grupė (-ės), kuri tam tikru metu ir tam tikram krašte įgauna socialinę galią tokį modelį formuoti. Šis sudaromas iš įvairių socialinės ir materialinės prigimties vertybių. Dvasinės prigimties vertybės kaip privataus gyvenimo dalis į modelį neįtraukiamos. Konkrečioje visu-

menėje egzistuojančių minimų vertybių modelių gausa ir kaita tik pabrėžia jų sąlygiškumą vienas kito, bet – ne dvasinės (idealios, metafizinės) būties atžvilgiu. Taip šiuolaikinėje Vakarų kultūroje nyksta vertybės kaip simbolio samprata, nes prarandamas idealus jos matmuo, kuris ir sudaro vertybės esmę.

Teigdamas subjektyvią vertybių tvarką Berdiajevas tik pabrėžia, kad ši nėra Dievo sukurta. Taip jis samprotauja, remdamasis Rytų bažnyčios Tėvų⁸ pažiūromis apie dieviškos būties nepažinumą. Pasauliui Dievas reiškiasi įvairiomis energijos formomis. Ką visatoje, savo sieloje žmogaus sąmonė įstengia apčiuopti ir apibrėžti, filosofas traktuoja kaip jos pačios kūrybos vaisių. Todėl ir dieviškąjį pradą – laisvę – pajutęs savyje žmogus suvokia kaip aukščiausią vertybę.

Kita vertus, atmesdamas objektyvią vertybių tvarką, Berdiajevas teigia betarpišką jausminį pažįstančiojo subjekto ir vertybės santykį. Taip jis plėtoja *живо gyvenimo* [живая жизнь] filosofinę nuostatą, suformuotą rusų originaliosios filosofijos pradininkų (Aleksejaus Chomia-kovo (Алексей Хомяков), Fiodoro Dostojevskio). Būti – tai ilgėtis, nusivilti, džiaugtis. Išgyvenimai sukuria tam tikrą vertę, kuria matuojama asmens gyvenimo prasmė. Mintis byloja atotrūkį nuo realybės, būties. Išgyvenimo objektyvumas reiškia vidinį asmens susiskaldymą, konkretaus sielos būvio priešpastatymą sąmonei. Sudaiktintas santykis su būtimi negali tapti autentiškos žmogaus būties pagrindu. Tik giluminiai (egzistenciniai, religiniai ir kt.) išgyvenimai, prilyginami transcendavimui, sąlygoja asmens savasties atvėrimą, betarpišką

kūrybišką jo santykį su savo būtimi. Giluminių išgyvenimų prigimtis yra ne psichinė, o dvasinė. Minimų išgyvenimų šaltinis – dieviškoji meilė, kuri formuoja autentišką sąveiką: vidinio ir istorinio „aš“, dviejų asmenų, Dievo ir žmogaus. „Meilės paslaptis – aukščiau įstatymo ir už įstatymo, joje [slypi] išėjimas [iš gamtinės] prigimties [...] joje [glūdi] pasaulio pertvarkymo pradmuo.“⁴⁹ Meilė žmogus suvokia kaip aukščiausią vertybę, pajunta kaip energinę jėgą, kuri skatina pažinti, išeiti iš savo riboto empirinio „aš“ ir atsiverti pasauliui. Taip įgyti naują patirtį, žinojimą. Asmens sieloje meilė susieja istorinį, egzistencinį ir kosmologinį jo „aš“, taip leisdama patirti pilnatvę konkrečiu gyvenimo akimirksniu.

Laisvė ir meilė Berdiajevo antroposofijoje interpretuoti kaip dieviško prado raiškos modusai žmoguje, tačiau šio prado veikimą jis patiria skirtingai. Laisvė skatina žmogų kurti, meilė suteikia kūrybai kryptį. Laisvė sietina su būties formavimu, meilė su šio akto įprasminimu, t. y. tikslo kūrimu. Laisvė sąlygoja asmens savikūrą, meilė – savižiną. Abi vertybės, veikloje virstančios energinėmis kūrybinėmis galiomis, filosofo pateikiamos kaip žmogaus dvasinio veikimo būdas ir buvimo pasaulyje tikslas.

Gyvo gyvenimo nuostata idealistinei Berdiajevo pozicijai suteikia realumo. Panašiu keliu eina Scheleris bei Hartmannas. Šie filosofai akcentuoja, kad vertybes, jų ontologinę tvarką asmuo pirmiausia išgyvena, tik po to suvokia. „Anksčiau negu *ens cogitans* ar *ens volens*, žmogus yra *ens amans*“⁵⁰ pabrėžia Scheleris. „Todėl meilė mums visuomet yra pirminis aktas, kuriuo būtybė, tebebū-

dama šia ribota būtybe, peržengia savo ribas. [...] Meilė visuomet mums yra dinamiškas daiktų tapsmas, augimas, veržimasis prie savo pirmavaizdžio, kurį jie turi Dievuje.“¹⁰ Meilė Scheleris traktuoja kaip gyvos būtybės egzistencijos šaltinį, santykio su supančia aplinka pagrindą ir būdą, kuriuo žmogus pajunta ir pažįsta dievišką vertybių prigimtį bei tvarką. Hartmannas, remdamasis Schelerio mintimi, teigia prigimtinį vertybinį jausmą, kuris sudaro galimybę suvokti tai, kas žmogui yra vertinga.

Betarpiškas asmens sąlytis su būtimi Berdiajevui yra sąlyga visaverčio žinojimo – Tiesos (*Истина*). Tačiau mąstymo procese šis žinojimas prarandamas, nes žmogaus intelektas (*ratio*) nepajėgus suvokti daikto visumos (noumeno), nesuskaitydamas jo į atskirus elementus (fenomenus). Dvasinės patirties visybiškumą didžia dalimi išlaiko tik kultūros simboliai (meno, religijos, mistinės filosofijos). O gamtamokslinės tiesos, logikos dėsniai ar racionalios filosofinės idėjos mąstytojui tėra žmogaus intelekto kūrinys, nė dalinai neatspindintis visaverčio žinojimo. Visa tai tik perteikia žmogaus pastangas dinamiškai būčiai suteikti statišką formą. Kantiškąją *noumenų* ir fenomenų pasaulio perskyrą Berdiajevas interpretuoja kaip racionalistinės filosofijos siekį Vakarų kultūroje įtvirtinti vienpusišką būties pažinimą. Filosofas stengiasi oponuoti racionalistinei (taip pat ir empiristinei bei pozityvistinei) Vakarų mąstymo tradicijai akcentuodamas, kad kuo mintis yra abstraktesnė, tuo ji daugiau nutolusi nuo būties, vadinasi ir nuo tiesos. „Visatos tiesa atsiveria tik visatos sąmonei, t. y.

sobornost, bažnytinei [religinei] sąmonei.¹¹ Dėl istorinio žmogaus pažinimo sąlyginumo visavertis žinojimas šiam tampa aukščiausia vertybe, siektinu tikslu, kurio link nukreipia kūrybinis gyvenimo būdas, kontempliatyvi malda. Tai gi intuityvų pažinimo būdą Berdiajevas pripažįsta esant visavertės asmens savižinos bei savikūros, žmonijos tikslingo kultūrinio vystymosi pagrindu.

Nors mąstytojas supriešina metafizinę tiesos formą (*истина*) su istorine (*правда*), dėl jų skirtingos prigimties ir tikslo, jis išvelgia ir pozityvų diskursyvaus mąstymo sąlygotos tiesos vaidmenį. Asmens mėginimas objektyvuoti savąjį „aš“ ir teigti jį aplinkiniams, kaip ir visuomenės pastangos socialinei aplinkai suteikti apibrėžtas formas, tampa neišvengiamybe istorinėje erdvėje. Dalinė tiesa, pasireiškianti socialiniais politiniais modeliais, mokslo idėjomis bei kitomis žmogaus minties formomis, gali būti pripažinta ir vertintina kaip tiesa tiek, kiek ji orientuota į civilizacijos vystymą, asmenybės socialinę raišką, tačiau ši tiesa nenukreipia žmogaus galutinio istorinio tikslo link.

Berdiajevas ir Scheleris filosofines pažiūras formavo savarankiškai,¹² tačiau gnoseologiniuose samprotavimuose gausu abiejų minčių sąsajų. Minimas vokiečių filosofas taip pat pabrėžia, kad intuityvus pasaulio pažinimas yra ne tik pirminis, bet ir visavertis. Intuicija sudaro galimybę suvokti tai, kas nepriei-

Daugelį šimtmečių Vakarų kultūroje dominuojantys moralės modeliai, pagrįsti etiniu būties dualizmu, Berdiajevo požiūriu, yra netinkamo žmogaus prigimties, realios jos paskirties suvokimo pa-

nama racionaliam mąstymui (pvz., vertybes, valios aktus, emocines būsenas ir kt.). „Tai, ką mes vadiname žmogaus siela, arba, vaizdžiai tariant, „širdimi“, nėra aklų emocijų būsenų chaosas, būsenų, kurios tik pagal tam tikras priežastingumo taisykles, tai susieja su kitais, vadinamaisiais psichiniais reiškiniais, tai atskiria nuo jų. Ji yra visų galimų mylėtinių dalykų kosmoso diferencijuotas atspindys – ji yra vertybių pasaulio mikrokosmosas.“¹³ Intuityvus pažinimas yra visybiškas, nes jame dalyvauja visa žmogaus esybė: jo jusliniai potyriai ir emociniai išgyvenimai, lūkesčiai ir troškimai, vertybinės nuostatos, valios aktas ir jį stebintis intelektas. Tuo tarpu racionalaus pažinimo metu intelektas, patyrimo duomenis dėliodamas į išankstines logines konstrukcijas, praranda realų ir vertybinį santykio su patyrimo objektu aspektus. Tad diskursyvus mąstymo būdas, pasak Schelerio, perteikia idealius subjekto ir objekto santykius, intuityvus – realius. Pastarąjį suvokimo būdą mąstytojas teigia kaip vertingą ne tik subjektyviam žinojimui, siekiančiam atskleisti vidines asmens būsenas, bet ir vertingą dėl galimybės praplėsti racionalaus filosofinio, mokslinio pažinimo, susijusio su dvasinės žmogaus veiklos sritimis, lauką. Skirtinai nei analizuojamas rusų mąstytojas, Scheleris teigia intuityvaus ir racionalaus pažinimo būdų sąryšio galimybę.

darinys. „Etinis dualizmas reiškia tai, kad žmogus yra pažeistas. Pats gėrio ir blogio išskyrimas yra kankinantis, ir džiaugsmo nesuteikia. [...] etinė orientacija – tragiška, [...] nes blogio problemos išspręsti

moralės normomis ir įstatymais neįmanoma.“¹⁴ Šiuo atžvilgiu Berdiajevas tam pa artimas Nietzschei, kurio kritiniu požiūriu į Vakarų kultūros vertybes žavėjosi. Rusų filosofas rašo: „Nietzsche – instinktyvus [...] religinio Europos atgimimo šauklys. Jis pajuto [...] kūrybinį žmogaus pašaukimą, kurio nesuvokė nei patristinė, nei humanistinė antropologija.“¹⁵

Berdiajevas pritaria Nietzschei, kad moralės kilmė yra istorinė, susijusi su *ressentimento* žmogaus ypatybėmis, baimė ir siaubu. Moralinio pobūdžio draudimais, kildintais iš įvairių dievybių, archainės kultūros žmogus siekė susikurti socialinį saugumą. *Moralės įstatymas* (filosofas taip vadina iki krikščionišką moralę) nesudarė asmeniui galimybes apčiuopti ir suvokti savo dvasinės prigimties, atskleisti jos galias istorinėje plotmėje. Netgi atvirksčiai, ši moralė, išimtinai orientuota į bendruomenę, slopino asmens individualybę, naikino jo egzistencijos pagrindą – laisvę. *Krikščioniškoji etika* kilo ne iš žmogaus baimės, o iš Dievo malonės – Atpirkimo. Ši etika galėjo įveikti minėtą senosios moralės trūkumą, tačiau krikščioniškųjų vertybių objektyvavimas ir socializavimas tik sustiprino dualistinę moralės sampratą visuomenėje. Žmogaus būtis įsivaizduojama esanti blogio apsuptyje, iš kurio išvaduoti tegalys tik gėris. Siekiama neapčiuopiamą gėrį pažinti ir įtvirtinti visuomenėje moralinėmis normomis, gero elgesio modeliais. Šios priemonės lemia visuomenės susiskaldymą į „gerus“ ir „blogus.“ Netgi Dievui suteikiamas prižiūrėtojo, „gerųjų“ globėjo ir „blogųjų“ baudėjo, vaidmuo. Aptariamasis vaizdinys simbolinė forma įkūnija ir suteikia do-

rovinę žymę *ressentimento* žmogaus sąvybėms, todėl šis jaučiasi teisus, stebėdamas ir mėgaudamasis moralės standartų neatitinkančio asmens viešu smerkimu, būsimomis jo kančiomis anapusbėje. Įvairiose krikščioniškose kultūrose, Berdiajevo pastebėjimu, didžia dalimi ir buvo įtvirtintas minėtas farizejiškas religinio tikėjimo ir moralės modelis.

Dievas malonės aktu žmogui nepateikė moralinių vertybių, nesukūrė dorovinio elgesio modelio. Jis atskleidė žmogaus prigimties esmę ir veiklos kryptį. Dievo meilė žmogui, krikščioniškoje teologijoje įvardyta kaip malonė, reiškėsi besąlygiškai – tai nebuvo padėka žmogui už gerą elgesį ar reikalavimas taip elgtis. Atpirkimo istoriją Berdiajevas interpretuoja kaip gyvenimą laisvos Asmenybės, veikiančios meilėje, už gėrio ir blogio ribų. Šis veikimo būdas tampa realiu žmogaus kaip dvasinės būtybės realizacijos istorinėje būtyje pavyzdžiu kiekvienam asmeniui. Moralė, filosofo nuomone, turi ne varžyti asmenybės saviraišką įvairiais draudimais, o suteikti jai galimybę kūrybiškai atsiskleisti. Moralė turi nukreipti žmogų Dievop. Šitai įgalina ne kova prieš neapčiuopiamą blogį, o kūrybinė žmogaus laisvė, sąlygota dieviškos meilės. „Kūrybos pradžia susijusi su įsivaizdavimu savyje kitokio [asmens], geresnio, dvasingesnio [высшего].“¹⁶ Berdiajevas savo etinę poziciją įvardija kaip *kūrybinę*.

Gėrio ir blogio kova negali tapti etinio mokymo pagrindu, nes šie reiškiniai nėra realūs. Jie neturi būties, kadangi nėra kilę iš dvasios (Dievo). Minėtas moralines idėjas suformavo istorinio žmogaus sąmonė, siekdama suvokti ir paaiš-

kinti socialinių, kultūrinių, materialinių gėrybių sąlyginumą. Žmogaus būtis tikslu ir aukščiausia dvasine vertybe Berdiajevas įvardija grožį. „Tobula, pilna ir harmoninga būtis yra grožis.“¹⁷ Kūrybiškas santykis su aplinka leidžia žmogui minimą vertybę apčiuopti ir ją realizuoti, harmonizuojant individualią būtį, formuojant istorinę erdvę. Ši Berdiajevo nuostata atspindi rusų kultūrinėje bei filosofinėje tradicijose¹⁸ įsitvirtinusią esetinę žiūros į pasaulį poziciją.

Iš esmės filosofas nekuria savitos etinės koncepcijos. Jo samprotavimai skirti ne tiek moralinei problematikai analizuoti, kiek šios ontologiniam nepagrįstumui atskleisti. Moralė orientuota į socialinio gerbūvio kūrimą ir šio būvio visuomenėje palaikymą. Ji nesu-

teikia galimybės atsiskleisti individualybei, todėl moralė nėra susijusi su egzistenciniu, galutiniu istoriniu žmogaus tikslu. Standartizuotai moralei mąstytojas priešina kūrybišką asmenybę, kuri atverdama savo dvasios gelmes, pasaulyje veikia kaip laisva ir mylinti būtybė. Šia prasme Berdiajevo etika yra subjektyvi: moralinių vertybių kūrėjas ir vykdytojas yra istorinis žmogus. Mąstytojas nori pabrėžti, kad kiekvienas asmuo turi ontologinę vertę, t. y. tiesiogiai susaisytas su Dievu per dvasinę prigimtį ir joje slypinčią metafizinę paskirtį. Tad kūrybiška asmenybė, formuodama moralines vertybes, vadovaujasi prigimtinėmis dieviškomis vertybėmis, ir už šių realizaciją individualioje istorinėje būtyje atsako Dievui.

VERTYBIŠKAI SĄLYGOTAS ASMENYBĖS SANTYKIS SU KITA ASMENYBE

Kadangi žmogaus prigimties esmę sudaro laisvė, tai būdama energinė jėga ji lemia asmens aktyvumą, nukreipia šį į tam tikrą veiklą. Visatą (makrokosmosą) sudaro ne viena kūrybiška asmenybė: „aš tikiu monopluralizmu, – rašo Berdiajevas, – t. y. metafizine ir mistine prasme suvokiu egzistavimą ne tik Vienio, bet ir substancialaus amžino kosminio daugio, prilygstančio amžinų individualybių daugiui, kuris atsiskleidžia Vienatiniame Dieve.“¹⁹ Iš prigimties kiekvieno žmogaus būtis kūrybiniu ryšiu susaistyta su dieviškąja bei kito asmens būtimi. Šis susisaistymas nėra atsitiktinis, jis turi tam tikrą metafizinę, egzistencinę ir istorinę paskirtį. „Paskutinė dieviška paslaptis – Dieve užgimstantis

žmogus. Paskutinė žmogiškoji paslaptis – Dieve užgimstantis žmogus. Ir tai yra viena paslaptis, nes ne tik žmogui yra reikalingas Dievas, bet ir Dievui reikia žmogaus. Tai yra Kristaus paslaptis, paslaptis – Dievažmogio.“²⁰ Kadangi Dievas, pasak Berdiajevo, būdamas kūrybinė asmenybė pasaulyje reiškiasi kaip laisvės dvelksmas, kūrybinis proveržis, tai žmogus, dieviškos kūrybos rezultatą visatoje apčiuopdamas kaip chaosą, šiam suteikia tam tikrą formą. Taip jis dalyvauja visatos ir tuo pačiu individualios būtis harmonizavimo procese. Vadinausi, žmogus Dievui reikalingas kaip bendrakūrėjas, tačiau reikalingas ne istorinis žmogus, o metafizinis – žmonija, kurią filosofas prilygina Dievažmoguiui dėl ga-

limybės visaverčiai atskleisti ir kūryboje realizuoti dvasines galias.

Metafizinę žmonių filosofas suvokia ne kaip asmenų visumą, o kaip individualybių sąjungą, kurioje kiekvienos asmenybės veikimas yra išskirtinis ir vertingas. Individuali kūrybinė veikla dėl visaapimančio žmonijos tikslo turi derėti su kitos asmenybės veikla, todėl kiekviena iš jų tampa atsakinga ir Dievui, ir žmonijai. „Egzistuoja viena su kitu asmeniu susaistanti [крыжловая] atsakomybė, visų žmonių už visus, kiekvieno [atsakomybė] už visą pasaulį.“²¹ Ši mąstytojo nuostata nėra savita, ji aptinkama stačiatikių pasaulėžiūroje. Pirmasis filosofinį atspalvį jai suteikė Dostojevskis, kurio kūryba darė nemenką įtaką Berdiajevo etinių pažiūrų formavimuisi. Pastarasis etinei nuostatai suteikė ontologinį statusą. Čia Tamara Kuzmina²² įžvelgia Berdiajevo požiūrio į etinę problematiką išskirtinumą, lyginant su rusų originaliosios filosofijos pradininkų etine pozicija.

Istorinis žmogus yra praradęs būties pilnatvę dėl priešistorinio žmogaus neišlavinto gebėjimo naudotis dieviškąja laisve. Pradinis kūrybinis žmogaus klaidžiojimas lėmė tiek istorinės būties, tiek sąlyginių vertybių (pvz., laiko, erdvės, gėrio ir kt.) atsiradimą. Metafizinis uždavinys istoriniam žmogui tapo dar sudėtingesnis: jis pirmiausia turi susivokti, kas istorinėje būtyje yra vertinga ir kas atsitiktina, kad įstengtų atkurti vidinę pilnatvę. Šio uždavinio realizavimo procese kiekvienam asmeniui ir kartu istorinei žmonijai reikalinga Dievo pagalba. Sąlytį su dieviška realybe asmuo išgyvena transcendentuodamas kūrybinio akto,

kontempliatyvios maldos metu. Taip jis patiria dievišką meilę ir pajunta egzistencinę laisvę, sąlygojančias jo vidinį dvasinį augimą ir savitą kūrybinę raišką.

Giluminių išgyvenimų metu Dievo meilė asmenyje netampa realiai veikiančia savikūros jėga. Ji aktyvuojasi tik per šio meilę konkrečiam priešingos lyties asmeniui. Taip žmoguje atstatomas kosminių kūrybinių galių pirmapradiškumas. Pastarąsias galias Berdiajevas įvardija vyriška ir moteriška energijomis. Vyrišką energiją jis apibūdina kaip racionalią, konstruktyvią, stabiliai pulsuojančią. Moteriška kūrybinė energija pasižymi spontaniškumu, intuityvumu, galia susieti dalis į harmoningą visumą. Šių dviejų energinių jėgų sąveika visoje kuria jos grožį. Vyriškos ir moteriškos energijų galių sąryšis per dviejų asmenų meilę lemia harmoningą kiekvieno jų raišką įvairiuose žmogaus būties lygmenyse.

Vyro ir moters meilė tampa galia, sąlygojančia giluminį asmenybės pažinimą. Šio ypatumas slypi ne mylimo asmens objektyvavime, t. y. priešinime savajam „aš“ siekiant suvokti mylimojo individualumą, o santykio su mylimu asmeniu subjektyvavime. Tai reiškia intuityvų išgyvenimą žmoguje glūdinčio dieviško prado. Objektyvų asmens pažinimą filosofas traktuoja kaip paviršutinišką žinojimą, fiksuojant atsitiktines jo būdo savybes, elgesio ypatybes. Intuityvus asmenybės esmės pajautimas apima ne tik santykį su ja formuojantį jausmą, bet ir mylimo subjekto valios aktus, vertybines nuostatas, intelekto raišką. Šis pažinimo būdas leidžia suvokti mylimojo sielos savitumą.

Intuityviuose išgyvenimuose slypi ne tik psichologinis, bet ir aksiologinis, egzistencinis bei ontologinis analizuojamo santykio aspektai. Vyro ir moters meilės ryšys sąlygoja egzistencinių (pvz., kūrybinės laisvės, vidinės harmonijos), doriųjų (pvz., ištikimybės, gailestingumo), socialinių (pvz., solidarumo, geranoriškumo) vertybių formavimąsi asmenyje ir jų realizaciją istorinėje plotmėje. Egzistencine prasme vyriškos ir moteriškos energijų sąryšis asmenyje sudaro galiomybę jam transcenduoti ir taip patirti kūrybinį pakilimą, ekstazę. „Meilės šventume atsiveria visavertė asmenybė, androgenizmo paslaptis, [žmogaus] panašumas į Dievą, [Jo] paveikslas.“²³ Berdiajevo samprotavimuose apie dviejų asmenų kūrybinį sąryšį per dievišką meilę įprasminama stačiatikių pasaulėžiūros nuostata, esą, mylėdamas žmogų, myli Dievą jame. Šiuose samprotavimuose taip pat išryškėja simbolinis rusų dvasinės kultūros vaizdinys, kurio ištakos glūdi senovės graikų kultūroje. Filosofo kūrybiškos asmenybės provaizdis – androgenas. Žmogus tiek istorinėje, tiek ontologinėje plotmėse tampa visaverte asmenybe tik tuomet, kai jo veikime betarpiškai sąveikauja kosminė vyriška ir moteriška energijos.

Atkreiptinas dėmesys, kad Berdiajevas akcentuoja įvairiapusę vyro ir moters meilę kaip pagrindą prasmingai bei tikslingai asmenybės raiškai. Asmenų draugystė nėra tokios meilės pavyzdys, nes šiam ryšiui trūksta *eroso*. O meilė, sąlygota tik aistros, netampa motyvu rūpintis artimu, skatinti jo dvasinį augimą. Visavertė meilė, mąstytojo požiūriu, talpina ir *erosą*, ir *caritas*. *Erosas* suteikia

asmeniui kūrybinį impulsą, *caritas* – kūrybinei jėgai kryptį, orientuotą į dieviškų vertybių sklaidą. Taigi vienas kitą mylintys vyras ir moteris tampa visaverte kūrybiška asmenybe, persona.

Berdiajevas personos, t. y. kūrybiškos asmenybės, dviejų intymiu ryšiu susietų asmenų siekių nepriešina bendruomenės tikslams. Personalumą jis sieja su asmenybės individualumu, o individualizmą su asmens egocentriškumu. Individualistas save priešina aplinkai, manydamas, kad jo socialiniai, materialiniai poreikiai yra išskirtiniai. Jis jaučiasi vienišas, negalėdamas šių pilnai realizuoti. „Personalizmas turi glaudaus bendradarbiavimo tendenciją, norą užmegzti broliškus santykius su žmonėmis. [...] Didingi kūrėjai visuomet suvokė savo pašaukimą tarnauti, jie jautė universalią savo misiją.“²⁴ Taigi persona yra kūrybiška asmenybė, individualios būties savitumą grindžianti aukščiausiomis vertybėmis, jų pagrindu formuojanti santykį su kita asmenybe, bendruomene, tauta. Personos sąvoką Berdiajevas vartoja ir platesne prasme. Persona yra asmenybė, turinti kosmologinį statusą. Tai – mikrokosmosas, visavertė visatos dalelė, kurioje harmoningai sąveikauja vyriška ir moteriška kosminės energijos. Religinė bendruomenė filosofui taip pat įkūnija personą.

Berdiajevo personos sampratos savitumą leidžia suvokti kitas dažnai jo vartojamas terminas *sobornost* (*соборность*), kurio ištakos slypi rusų dvasinėje kultūroje. Aleksejus Chomiakovas, Ivanas Kirejevskis (*Иван Киреевский*) pirmieji šią sąvoką pradėjo vartoti filosofiskai. Ja įprasmino vidinių, psichinių ir dvasinių žmogaus galių sutelktumą pažinimo

procese, kūrybinėje veikloje. Apie religinės bendruomenės vidinį susitelkimą maldoje pirmasis prabilo Rytų teologas Izaokas Siras (VII a.). Jis pabrėžė, kad kontempliatyvi bendruomenės malda sąlygoja visuotinį mistinį sąlyčio su Dievu išgyvenimą. Minimasis Rytų krikščionių maldos aspektas ypatingo dėmesio sulaukė rusų kultūrinio renesanso laiku (XIX a. pr.–XX a. pr.). Literatai, filosofai ši rusų dvasinės kultūros reiškinių traktavo kaip tautos vidinės vienybės, jos dvasingumo ir kultūrinio savitumo simbolį. Vieni jų atkreipė dėmesį į kontempliatyvios maldos metu sukuriamą energinį lauką, kuriame individualus „aš“ išnyksta ir taip pasijunta esąs visatos dalimi (Aleksandras Blokas), šis energinis laukas traktuojamas ir kaip tautos kūrybinių galių šaltinis (Chomiakovas). Kiti mąstytojai (pvz., Vladimiras Solovjovas), Sergejus Bulgakovas) mistinį religinės bendruomenės sutelktumą suvokia kaip istorinį metafizinės žmonijos, kurią įvardija Sofija, analogą.

Berdiajevas pabrėžia ne pradinį religinės bendruomenės dvasinių galių sutelktumą, o šių galių realią raišką kūrybinio vyksmo, plačiaja žodžio prasme, metu. Betarpiškas emocinis, dvasinis bendruomenės narių ryšys sąlygoja kiekvieno jos nario gilesnį dieviškų vertybių, laisvės ir meilės, suvokimą. Šis tampa paskata prasmingai asmens savikūrai, geranoriškiems santykiams su aplinkiniais formuoti. „Būti laisvu ir reiškia būti cerkvėje [...] cerkvės [vidinis] gyvenimas atsiskleidžia mūsų religinėje patirtyje.“⁶ Analizuodamas religinės bendruomenės vidinio gyvenimo privalumus ir trūkumus, mąstytojas išvelgia poreikį

susivienyti krikščioniškoms bendruomenėms į vieną Dvasios bažnyčią, Rytų bažnyčios religinio mokymo pagrindu.

Bažnyčią filosofas pirmiausia traktuoja ne kaip instituciją, o kaip dvasinę bendruomenę, kuri gali būti „suvokta tik mistiškai kaip paslaptinga ir Dievo palaiminta bendruomenė.“²⁵ Gausi ir vieninga krikščioniškos bendruomenės kūrybinė galia prilyginama kosminei moteriškai energinei jėgai. Kūrybinės galios moteriškumą perteikia jausminis bendruomenės narių sąryšio pagrindas, intuityvus dvasinių reiškinių pažinimo būdas. Susitelkusi ir vieninga religinė bendruomenė savo galia kontempliuoti ir skleisti pasauliui išmintį yra sutapatinama su Sofija.²⁶ Viena vertus, minima dvasinė bendruomenė sudaro galimybę kiekvienam žmogui pažinti dieviškas vertybes, laisvę ir meilę, ir jomis grįsti individualią būtį. Kita vertus, ji tampa kūrybine jėga, sąlygojančia šių vertybių įprasminimą kultūrinėje plotmėje. Analizuojama bendruomenė tampa aukštesne personos reikšimosi istorinėje būtyje pakopa. Šiai personai skiriama eschatologinė misija – metafizinio žmogaus būties būvio atkūrimas. Tai įvykdoma dieviškąją tiesą, *Logosą*, siejant su aukščiau įvardytos bendruomenės gebėjimu intuityviai ją suvokti ir kūrybiškai išreikšti. „Suvokti istorijos prasmę ir visa išsprendžiančią jos baigtį įmanoma tik *sobornost*, bažnytinei mistikai. [...] Bažnyčia taps Dievo karalyste žemėje taip, kaip ir danguje, kai Pasaulio dvasia galutinai susijungs su *Logosu*, susijungs nuotaka su jaunikiu, t. y. pasikeis esamos būties tvarka į Dievo palaimintą tvarką.“²⁷ Dievo tiesos ir žmogaus išminties sąsajos

kūrybinėje istorinėje plotmėje simboli-zuoja dviejų kosminių jėgų, vyriškosios ir moteriškosios, sąveiką.

Pasaulio dvasia reprezentuoja metafizinę žmoniją, dvasioje susitelkusi krikščioniška bendruomenė (vieninga bažnyčia) traktuojama kaip Pasaulio dvasios apraiška istorinėje būtyje. Augustiniška Berdiajevo pažiūra – kad istorinės ir metafizinės žmonijos ryšys lemia istorinio vyksmo eigą, kokybę, pabaigą – susijusi su kosmologinių vertybių kilmės pagrindimu. Svarbiausia iš minėtų vertybių rūšies yra *sobornost*, santykio vertybė, nurodanti žmonių tarpusavio ryšio pobūdį bei kokybę. *Sobornost* vertybė kyla iš žmogaus būties, ne Dievo. Jis yra vientisas, todėl dieviška laisvė visuomet reiškiasi tikslingai ir harmoningai. Dievas kuria tik Grožį. „Žmonija – kosminis būties centras, aukščiausias jos pakilimo taškas, pasaulio dvasia, visuotinai [co-борно] atkrito nuo Dievo ir visuotinai turi sugrįžti pas Dievą, sudieveti.“²⁸ Vadinasi, istorinė žmonija, siekdama atkurti prarastą būties pilnatvę, turi atkurti ryšį su dvasinėmis ištakomis, t. y. metafizine žmonija. Dėl minėtų priešasčių istorinis žmogus pajuto dvasinių galių sutelktumo poreikį. Šis ir nulėmė *sobornost* vertybės sukūrimą.

Ši vertybė tapo pamatine. Asmens dvasinių galių sutelktumas ir raiška pažintinėje, kūrybinėje veikloje, sąlygoja tikslingą bei prasmingą jo savižinos, savikūros procesą. Asmens santykiyje su mylimu žmogumi pasireiškianti *sobornost* lemia visavertę juodviejų sąjungą, kūrybišką jų veikimą socialinėje plotmėje. *Sobornost* vertybė nukreipia tautą į nacionalinių dvasinių vertybių puoselė-

jimą ir naujų kūrimą. Istorinei žmonijai ši vertybė leidžia suvokti ir realizuoti tikrąją jos buvimo ribotoje erdvėje paskirtį. Net metafizinėje plotmėje ji nepraranda aktualumo. Atkūręs pradinę būties pilnatvę metafizinis žmogus-Pasaulio dvasia netampa vientisa, nes ją sudaro substancialių individualybių gausa. Dėl darnios ir tikslingos kūrybos šios individualybės stengiasi išlaikyti kosminių kūrybinių galių sutelktumą. Susitelkusi metafizinė žmonija prilygsta Dievažmogui, kuriančiam kosminės būties grožį kartu su Dievu.

Žmogaus istorinei būčiai harmonizuoti sukuriama kita reikšminga santykio vertybė – gėris. Gėriu įvardijamas daiktas, reiškiny, žmogaus būdo ir elgesio ypatybė – visa tai, kas kiekvieną asmenį (tautą bei žmoniją) nukreipia link aukščiausiųjų vertybių: laisvės ir meilės, tiesos ir grožio. Taigi gėrio, kaip ir *sobornost*, vertybės tampa priemonėmis siekti dieviškų vertybių, susijusių su galutiniu istoriniu žmonijos tikslu. Gėrio ir *sobornost* vertybes taip pat riša kosmologinė kilmė, kadangi jų poreikis kilo tuomet, kai metafizinis žmogus prarado vidinę pilnatvę ir sukūrė istorinę būtį. Istorinės erdvės sąlyginumas reikalavo tai, kas vertinga, sietina su eschatologiniu tikslu, atskirti nuo to, kas neturi ontologinės²⁹ žymės. Atkūrus žmogaus būties pilnatvę, jo kūrybinė raiška taps harmoninga ir tikslinga, aksiologinis dualistiškumas išnyks, gėris kaip vertybė praras prasmę.

Berdiajevo požiūris į gėrio kilmę iš esmės skiriasi nuo krikščionių metafizikų, kuriems įtaką darė platonizmas. Pastarieji (pvz., Augustinas, kurio istoriosos-

finėmis, egzistencinėmis idėjomis Berdiajevas rėmėsi) Dievą tapatina su gėriu. Gėris tampa ir pagrindine žmogaus vertybe, gyvenimo tikslu. Berdiajevas laisvę sieja su Dievu, nes joje esti visa, kas yra ir kas potencialiai gali būti. Absoliuti laisvė reiškiasi per kūrybą, kuri visuomet patiriama kaip harmonija, grožis. Destruktyvi kūryba galima dėl žmogaus negebėjimo naudotis neribota laisve.

Laisvė, kaip ir visaapimančios harmonijos siekis (grožis), tampa absoliučiomis vertybėmis bei žmogaus egzistencijos tikslu. Šito siekdamas istorinis žmogus sukuria kosmologinio gėrio vaizdinį (blogio – taip pat). Dinamiška Berdiajevo būties samprata, artima herakleitiškajai, ne parmenidiškajai kaip platonizmo seklejų, nulemia savitą požiūrį į gėrio kilmę ir istorinę paskirtį.

SOCIOKULTŪRINIS VERTYBIŲ SKLAIDOS LYGMUO

Vakarų egzistencinės fenomenologijos kūrėjai (pvz., Martinus Heideggeris, Karlas Jaspersas) akcentuoja individualų vertybių refleksijos ir ja grįstos savirealizacijos kelią, o Berdiajevas – bendruomeninį. Tik būdama kūrybiniame ryšyje su kita asmenybe, bendruomene, tauta, asmenybė gali tapti visaverte, pasijusti visatos dalimi, Dievo kūriniumi. *Sobornost* idėja rusų mąstytojas grindžia ir socialinę asmens raišką. Kiekvienas žmogus pirmiausia yra konkrečios tautos, jos kultūros dalis. „Žmogus tampa žmonijos dalimi per nacionalinį individualumą, kaip nacionalinis, o ne abstraktus žmogus. [...] Nacionalinis žmogus yra ne mažiau – daugiau nei tiesiog žmogus. Jame slypi universalūs žmogaus bruožai ir individualūs nacionaliniai.“³⁰ Tautą Berdiajevas suvokia kaip *noumeną*. Ši turi ne tik realų, bet ir idealų raiškos lygmenį. Realiai tautą sudaro įvairūs asmenys, formuojantys kultūrinę jos išraiškos formą, istorinį likimą. Protėvių dvasinės kultūros paveldas, kuriame slypi jų baimės ir lūkesčiai, pasaulėžiūros nuostatos ir empirinė patirtis, perteikti

simboliais, yra idealus tautos egzistavimo matmuo.

Dvasinis tautos paveldas, mąstytojo vadinamas konservatyviuoju pradū, sąlygoja kiekvieno asmens moralinę savirovą, kultūrinį tapatumą, savirealizacijos tikslus ir formas. Tautos papročiai ir tradicijos formuoja asmenybę. Per šiuos ji susipažįsta su religinėmis, moralinėmis ir meno vertybėmis, išsiugdo pagarbą autoritetui, suvokia atsakomybę už tautos tradicijos puoselėjimą ir plėtojimą. Betarpiškas emocinis tautoje glūdinčių vertybių išgyvenimas leidžia asmeniui pajusti protėvių kūrybinę energiją ir taip susisieti su žmonijos dvasinėmis ištakomis – Pasaulio dvasia. Minimi dvasiniai potyriai lemia asmenybės kūrybiškumą ir dvasinę brandą.

Konservatyvus tautos kultūros matmuo tampa pagrindu dvasinei kultūrai plėtoti konkrečiu istoriniu tarpsniu. „Be pasišventimo, be tradicijos, be perimamumo [tautos] kultūra yra neįmanoma“³¹, – pabrėžia Berdiajevas. Kiekvienas asmuo save turi suvokti kaip protėvių dvasinių tradicijų puoselėtoją ir kaip

naujų kultūrinių vertybių kūrėją bei šiuo pagrindu formuoti socialinius ryšius. Į tautos kultūrinį vystymąsi mąstytojas žvelgia teleologiškai. Kiekviena tauta, savitai išreiškdamą žmogiškąsias vertybes, turi kūrybiškai bendradarbiauti su kitomis tautomis ir tokiu būdu dalyvauti eschatologiniame procese. „Visas istorinės būties kelias [apibūdintinas kaip] sudėtinga sąveika įvairių pasaulio hierarchinės pakopos individualybių. [Vyks-ta] kūrybinis vienos hierarchinės pakopos išsilyjimas į kitą: asmenybės į naciją, nacijos į žmoniją, žmonijos į kosmosą, kosmoso į Dievą.“³² Visuotinis asmenybių sąryšis tiek istoriniame, tiek kosminiame kūrybos procese išlaiko kiekvienos jų individualumą.

Nacionalinės kultūros plėtra apima tiek dvasinį, tiek materialųjį lygmenis, todėl mąstytojas svarsto galimybę rasti jūdvių sąlyčio taškus. Jo nuomone, darnų nacionalinės kultūros plėtojimą lemia socialinio tautos būvio formavimas dvasinių vertybių pagrindu. Taip išlaikoma ontologinė pradų hierarchija: dionisiškas kūrybinis ir aristokratiškas vertybinis – dvasinės kultūros prada dominuoja materialios kultūros pradų, apoloniškojo konstruktyvaus ir demokratiškojo, atžvilgiu. Berdiajevas visuomet pabrėžia dvasinių pradų ir iš jų kylančių vertybių primatą materialijų atžvilgiu – tai nulėmta metafizinės žmogaus prigimties. Materialioji kultūra neturi ontologinio statuso, nes ji kilo ne iš laisvės, o iš būtinybės. Istorinėje erdvėje ji atlieka tarpininko vaidmenį tarp kultūros subjekto ir gamtinės realybės. Siekiant saugumo ir materialaus gėrbūvio bendruomenei kyla poreikis kurti socialinę būtį, formuoti vidinę jos tvarką.

Berdiajevas prisipažįsta neišvengęs istorinės būties pradų dualizmo. Istoriosofinė nuostata apie tikslingą, visaapimantį kiekvienos tautos, žmonijos kultūros plėtojimą išreiškia filosofo siekį minėtą dualizmą įveikti. Visuomeninė tvarka įgauna eschatologinę vertę, jei socialinės būties formas kuria brandžios asmenybės, kūrybiniame procese savitai susiedamos individualią dvasinę patirtį su tautos kultūriniu paveldu, socialiniais ir materialiniais visuomenės poreikiais. Taip atsiranda galimybė kiekvienam jos nariui suvokti dvasinius materialios kultūros vystymo pagrindus, per nacionalinės kultūros formas pažinti ir veikloje realizuoti bendražmogiškas vertybes.

Atsižvelgdami į tautos dvasinę patirtį ir laikmečio sąlygotus poreikius, kultūros kūrėjai formuoja istoriškai sąlygotų vertybių tvarką. Taigi kiekviena nacija iškelia savus vertybinius prioritetus. Šitai, Berdiajevo požiūriu, sudaro galimybę kiekvienai iš jų savitai dalyvauti kultūriniame vyksme ir taip atverti įvairius žmogaus kūrybinės laisvės aspektus. Hartmannas, teigdamas egzistuojant universalią vertybių tvarką, pripažįsta, kad tauta, kiekviena jos karta suvokia ir realizuoja tik tam tikrus vertybių, jų tarpusavio ryšio aspektus. „Klaidingai manoma, kad pačios vertybės atsiranda ir išnyksta moralės raidoje, bet iš tikrųjų pasislenka tik vertybinis žvilgsnis. [...] Pažinimas, vystydamasis tuo pačiu istoriniu keliu per tą patį šimtmetį ir tą pačią kartą, nepraranda nieko iš to, ką anksčiau buvo atradusios ankstesnės kartos, bet perima viską, pervertindamos senuosius laimėjimus ir toliau juos kuria.“³⁴

Nepaisant pažiūros dėl savų kiekvienos tautos vertybinių prioritetų, tris soci-

alines vertybes Berdiajevas išskiria kaip universalias. Bendruomeniškumo vertybė reikšminga visuomenei dėl kiekvieno asmens pastangų savitai prisidėti prie socialiai tikslingos veiklos. Bendruomeniškumas nuo kolektyviškumo skiriasi, nes pastarasis grįstas veiklos anonimiškumu, automatiškumu. Bendruomeniška veikla neleidžia išvengti individualios atsakomybės, neriboja asmens kūrybiškumo. Solidarumo vertybę rusų mąstytojas sieja su pozityvia nuostata bendros veiklos atžvilgiu, pagarba kiekvienam jos dalyviui. Gailestingumas filosofui esti viena kilniausių asmens savybių. Mąstytojo vaikystės išgyvenimai, susiję su auklės žodžiu ir asmeniniu pavyzdžiu perteiktais dvasiniais rusų stačiatikių gyvenimo aspektais, lėmė ypatingą jo dėmesį minėtai vertybei. Gailestingumas vertingas ne tik materialia, dvasine pagalba bėdos ištiktam žmogui, bet ir pagalba moraliai paklydusiam, išgyvenančiam dvasinį regresą. Pastarieji asmenys Berdiajevui sukeldavo didžiausią gailestį, kaip ir troškimą padėti įveikti vidinį sunkumą.

Aptardamas didžiųjų kūrybiškų asmenybių indėlį į tautos kultūrinį plėtojimą, Berdiajevas atkreipia dėmesį į prieštaringą reiškinį, susijusį su vertybių objektyvavimu. Viena vertus, įvairios vertybės, išreikštos mokslo, filosofijos idėjų ar meno kūrinio pavidalu, visuomenei tampa pažinimomis, suprantamomis, priimtinais. Kita vertus, užbaigtas kūrinys praranda pirminį gyvybingumą, siejusį šį su kūrėju, tartum ir galimybę toliau plėtoti jame gvildenamą temą. Siektinu asmens idealu, žavėjimosi objektu gali tapti ne vertybė, atsispindinti kūrinyje, o konkretus kūrinys, idėja ar kultūrinis

reiškinys, suvokiant jį ne kaip priemonę vertybei skleisti – kaip pačią vertybę. Taip radęs „gyvenimo tiesą“ žmogus išsivaduoja iš vidinės įtampos, kurią sukelia prigimtinis laisvės polėkis, skatinantis jį ieškoti, pažinti, kurti. Kartu jis atmeta ir galimybę tapti dvasiškai brandesniu, individualybe.

Analizuojamą reiškinį nagrinėja ir Scheleris. Jis rašo: „apžavėjimas pasireiškia tik ten, kur šis [mylėtinių dalykų] laukas, ši vilties, nuojautos, tikėjimo „perspektyva,“ metafizinė meilės perspektyva nėra išgyvenami; ir atvirkščiai: per augantį tuštumos suvokimą kaip tik pasireiškia apžavėjimo įveikimo pradžia.“³⁵ Schelerio teigimu, dėl pažintinių galių ribotumo žmogus negali iki galo suvokti mylėtinių dalykų tvarkos. Emocinė įtampa, kylanti dėl vidinę sumaištį lemiančios situacijos, skatina asmenį plėsti pažinimo lauką ir taip įveikti mylėtinių dalykų tvarkos sumaišymą, momentinį apžavėjimą. Berdiajevas nenutrūkstantį asmenybės savižinos procesą taip pat pripažįsta esant būdu, kuriuo įveikiamas vidinis aksiologinis sutrikimas. Tačiau rusų mąstytojas akcentuoja ne racionalų, o iracionalų savižinos kelią: tik būdamas kūrybiniame sąryšyje su kitu asmeniu, bendruomene, asmuo gali savyje pažinti, atverti, laisvę ir meilę bei jų pagrindu formuoti individualią būtį.

Nemenką dėmesį Berdiajevas skiria socialinės terpės, sąlygojančios asmenybės savikūrą, analizei. Jei konkrečiu istoriniu tarpsniu tautos vertybių skalę kuria brandžios asmenybės, išskeldamos aukščiausias dvasines, nacionalines vertybes į šios skalės viršūnę, tai sudaro palankias sąlygas ne tik atsiskleisti kū-

rybiškoms asmenybėms, bet ir nukreipia vidutinybę į aukštesnių nei materialinis gerbūvis tikslų siekimą. Tai lemia sklandžią, istoriškai tikslingą tautos kultūrinę raidą. Kai minėtų asmenybių vaidmenį perima „valstybiškai mąstantis žmogus, [t. y.] žmogus, vergaujantis sistemai,“³⁶ tai visuomeninio, kultūrinio gyvenimo prioritetais tampa materialinės ir socialinės vertybės, susijusios su momentinio gerbūvio šalyje kūrimu. Tokiu atveju dvasinis kultūros vystymasis apmiršta, karta ar net kelios jų išgyvena aksiologinę sumaištį, visa tauta atitolsta nuo bendrakultūrinio, eschatologinio žmonių tikslo.

Veikale *Didysis Inkvizitorius* filosofas detaliau nagrinėja visuomenės aksiologinio sutrikimo priežastis. Viena jų, lemiančių dvasinių ir istoriškai sąlygotų vertybių hierarchinės tvarkos sumaišymą visuomenėje, yra masės žmogaus besąlygiškas pasitikėjimas visuomeniniu autoritetu, teigiančiu, kad žmogaus laimė yra aukščiau laisvės, tikėjimas žmonija vertesnis nei tikėjimas Dievu, ma-

terialinės gėrybės suteikia žmogui visavertiškumo pojūtį. Besąlygiškas pasitikėjimas šiuo autoritetu suteikia galimybę asmeniui išsilaisvinti nuo asmeninės atsakomybės ir už individualią būtį, ir už tautos kultūrinį plėtojimąsi. Šis išsilaisvinimas suteikia žmogui iliuzinį laimės pojūtį, jis tartum išsivaduoja nuo vidinės įtampos ir kančios, susijusios su savojo individualumo paieškomis bei realizavimu socialinėje erdvėje. Tačiau autoritetas nepalieka asmeniui pasirinkimo galimybės, įvairūs apribojimai nustelbia jo laimės pojūtį ir galiausiai sukelia vidinius prieštaravimus, kurie tampa priežastimi laisvės proveržio, destruktuvia arba pozityvia forma. Berdiajevas įsitikinęs: žmogaus dvasinė prigimtis stipresnė už to meto sąlygotus socialinius politinius apribojimus. Nepaisant momentinio (amžinybės atžvilgiu) konkretaus asmens, kartos ar keleto jų atitraukimo nuo visaapimančio kūrybinio vyksmo, galutinis istorinis žmonijos tikslas pamažėle artėja link visiško realizavimo.

IŠVADOS

Berdiajevas koncentruojasi ne į epistemologinį vertybių sklaidos aspektą kaip Hartmannas bei Scheleris, o į egzistencinį ir kosmologinį – jis akcentuoja žmogų kaip vertybių, jų struktūros kūrėją. Tai rusų mąstytojas sieja su metafizine žmogaus užduotimi: šis turi išmokti naudotis neribota kūrybine galia, laisve. Dėl minėtos priežasties Berdiajevas analizuoja ne tik asmenyje vykstančius procesus – vertybių suvokimo, gradavimo ir gebėjimo parinkti jų realizavimo

socialinėje plotmėje būdus – bet ir analogiškus reiškinius, vykstančius tautos, žmonijos sąmonėje.

Nepaisant minties, kad istoriškai sąlygotas vertybes kuria pats žmogus, Berdiajevas išlieka idealistu, kaip ir jo amžininkai Hartmannas bei Scheleris. Jo samprotavimuose išryškėja hierarchinė vertybių struktūra, analogiška minėtų vokiečių mąstytojų vertybių struktūrai. Dieviškos vertybės (laisvė, meilė, tiesa, grožis) egzistuoja žmogaus sąmonėje *a priori*, jos

sąlygoja viena su kita susijusių kosmologinių (gėrio, *sobornost*), egzistencinių, dorinių, nacionalinių ir socialinių vertybių rūšių atsiradimą. Istorinio žmogaus kūrybinė galia į vieną visumą susieja tris laiko vektorius: kosminį, egzistencinį ir istorinį, taip Berdiajevas suvienija idealų ir realų vertybių raiškos lygmenis.

Rašydamas apie žmogų kaip kūrybinę personą, galinčią kurti kartu su Dievu, rusų filosofas formuoja paveikslą Žmogaus, tampančio atsvara Nietzsche's Antžmogui. Kūrybinė persona įkūnija sutelktas dvasinės bendruomenės, tautos, visos žmonijos kūrybines jėgas; gebėjimą kiekvienoje veikloje vadovautis aukščiausiomis dvasinėmis vertybėmis, laisve ir meile; kurti prasmingą ir tikslingą žmogaus būtį, visatos grožį. *Sobornost* idėja persmelkia visą Berdiajevo antroposofinę mintį, ji nulemia ir aksiolo-

ginių klausimų sprendimo savitumą. Minima idėja leidžia mąstytojui įveikti asmens vidinius ir socialinius aksiologinio pobūdžio prieštaravimus.

Berdiajevo idėjų aktualumas išryškėja apmąstant nacionalinės kultūros plėtojimosi galimybes bei svarstant visuomenės aksiologinio sutrikimo priežastis. Dvasinės kultūros tradicijų puoselėjimą ir jų pagrindu naujų kultūrinių vertybių kūrimą mąstytojas pateikia kaip tinkamiausią būdą įvairialypei tautos istorinei būčiai formuoti ir kaip išeities tašką vertybių krizei visuomenėje įveikti. Čia lemtingą vaidmenį filosofas skiria kūrybine laisve ir dvasine branda pasižyminčioms asmenybėms, kurios įstengia, kurdamos nacionalinių vertybių modelį, dvasinę žmonijos patirtį išvalgiai susieti su to laiko sąlygojamais visuomenės poreikiais ir galimybėmis.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Eugene Porret. *Nikolaj Berdiajev und die christliche Philosophy in Russland*. Heilderberg: F. H. Kerle, 1950, 49.
- ² Николай Бердяев. *О рабстве и свободе человека. Творчество и объективация*. Минск: Экономпресс, 2000, 82.
- ³ Ten pat, p. 55.
- ⁴ Николай Бердяев. *Философия свободы*. Москва: АСТ, 2004, 134.
- ⁵ Ten pat, p. 135.
- ⁶ Nicolai Hartmann. *Filosofijos įvadas*. Iš vokiečių k. vertė Nikodemus Juršėnas. Vilnius: Pradai, 2001, 225.
- ⁷ Maksas Šeleris. *Ordo amoris forma // Grožio kontūrai*. Iš vokiečių k. Vertė Tomas Sodeika. Vilnius: Mintis, 1980, 203.
- ⁸ Berdiajevo krikščioniška pasaulėžiūra formavosi lygiagrečiai metafiziniams ieškojimams. Mąstytojas studijavo Rytų ir Vakarų bažnyčios Tėvų darbus. Didžiausią įtaką jo religinių ir metafizinių nuostatų formavimuisi darė Grigaliaus Nysiečio idėjos.

- ⁹ Николай Бердяев, Н. *Философия свободы*. Москва: АСТ, 2004, 207.
- ¹⁰ Maksas Šeleris. *Ordo amoris forma // Grožio kontūrai*. Iš vokiečių k. Vertė Tomas Sodeika. Vilnius: Mintis, 1980, 202.
- ¹¹ Николай Бердяев. *Философия свободы*. Москва: АСТ, 2004, 26.
- ¹² Berdiajevo filosofinės pasaulėžiūros pagrindai formavosi dar jaunystėje, šiam besilankant rusų aristokratų filosofinio, religinio pobūdžio rataluose, salonų susibūrimuose. Kai rusų filosofas, priverstinai emigruodamas iš Rusijos, laikinai apsisusto Vokietijoje, buvo susitikęs su Scheleriu, tačiau artima asmeninė, idėjinė bičiulystė tarp mąstytojų neužsimezgė. Berdiajevas buvo gerai susipažinęs su Schelerio veikalu *Der Formalismus in der Ethik und die Materiale Wertethik: neuer Versuch der Grundlegung eines ethischen Personalismus* ir viename paskutiniųjų solidžių veikalų *О назначении человека. Опыт парадоксальной этики* jis aptaria vokiečių filosofo etines idėjas, su jomis polemizuoja.

- ¹³ Maksas Šėleris. *Ordo amoris forma // Grožio kontūrai*. Iš vokiečių k. Vertė Tomas Sodeika. Vilnius: Mintis, 1980, 207.
- ¹⁴ Николай Бердяев. *О рабстве и свободе человека. Творчество и объективация*. Минск: Экономпресс, 2000, 139.
- ¹⁵ Николай Бердяев. *Философия свободы*. Москва: АСТ, 2004, 322.
- ¹⁶ Ten pat, p. 161.
- ¹⁷ Ten pat, p. 171.
- ¹⁸ Plačiau apie rusų estetinės pasaulėvokos kilmę, raidą ir įtaką rusų XIX a. pr.–X pr. filosofų kūrybai (didžiausias dėmesys skiriamas Berdiajevui) skaitykite mano straipsnyje: Moteriškojo prado vaidmuo Nikolajaus Berdiajevo filosofinėje kūryboje. *Logos* Nr. 63–64, 2010, p. 51–59, 34–42.
- ¹⁹ Николай Бердяев. *Философия свободы*. Москва: АСТ, 2004, 45.
- ²⁰ Ten pat, p. 46.
- ²¹ Ten pat, p. 185.
- ²² Тамара Кузьмина. Экзистенциальная этика Н. А. Бердяева // *Этическая мысль*, вып. 8. Москва: ИФ РАН, 2008, 87.
- ²³ Николай Бердяев. *Философия свободы*. Москва: АСТ, 2004, 217.
- ²⁴ Николай Бердяев. *О рабстве и свободе человека. Творчество и объективация*. Минск: Экономпресс, 2000, 93.
- ²⁵ Николай Бердяев. *Философия свободы*. Москва: АСТ, 2004, 192.
- ²⁶ Ten pat, p. 192.
- ²⁷ Sofija yra rusų renesanso filosofijoje įtvirtintas amžinojo moteriškumo simbolis, įkūnijantis aukščiausią žmogaus išmintį ir tauriausias moralines savybes.
- ²⁸ Ten pat, p. 197.
- ²⁹ Ten pat, p. 136.
- ³⁰ Berdiajevas dažnai neapibrėžia savitai vartojamų filosofinių sąvokų reikšmės, todėl jos tampa daugiaprasmiškos, ir tai sukelia sunkumų interpretuojant tekstus. Sąvoką „ontologinis“ (būvis, būtis) mąstytojas vartoja tapačiai sąvokoms „metafizinis“ arba „kosmologinis“. Visavertė žmogaus būtis, arba ontologinis jo egzistencijos būvis, galimas tik už istorinės erdvės ribų – visatoje. Šiuo atveju sąvoka „ontologinis“ gali būti vartojama sinonimiškai sąvokai „kosmologinis“. Jei kalbama apie priešistorinę žmogaus būtį arba dieviškąją būtį, tada gali būti vartojama sąvoka „metafizinis“. Istorinės būties reiškiniai gali įgauti ontologinę žymę, kai juose sąveikauja dviejų kūrybinių subjektų dvasinės galios, reprezentuojančios kosminę vyriską ir moterišką energijas (pvz., dviejų mylinčių vienas kitą asmenų, asmens ir religinės bendruomenės maldoje, asmens ir Dievo – egzistencinių, kūrybinių, religinių išgyvenimų metu).
- ³¹ Николай Бердяев. *Власть и право*. Ленинград: Лениздат, 1991, 85.
- ³² Ten pat, p. 98.
- ³³ Ten pat, p. 86.
- ³⁴ Nicolai Hartmann. *Filosofijos įvadas*. Iš vokiečių k. vertė Nikodemus Juršėnas. Vilnius: Pradai, 2001, 235.
- ³⁵ Maksas Šėleris. *Ordo amoris forma // Grožio kontūrai*. Iš vokiečių k. Vertė Tomas Sodeika. Vilnius: Mintis, 1980, 207.
- ³⁶ Николай Бердяев. *О рабстве и свободе человека. Творчество и объективация*. Минск: Экономпресс, 2000, 105.